

РЕЦЕНЗИЯ

За дисертационния труд на *Аврора Валентинова Андреева* на тема *„Невербалната комуникация като философски проблем. Езикът на танца”* за присъждане на научна и образователна степен *„доктор”*

От проф.дфн Иванка Стъпова

Начални впечатления от текста

Дисертационният труд на *Аврора Андреева* представя в едър план два съществени проблема: значимостта на невербалната комуникация в процеса на човешкото общуване, осмислянето ѝ като философски проблем и като концептуален контрапункт на езиковия ѝ вариант, както и приложимостта на невербалните изразни средства към едно от безсловесните изкуства, достатъчно влиятелно и с несъмнена исторически съществуваща биография, каквото е танцът. Пътят на невербалната комуникация лъкатуши не само между исторически и географски формираните акценти, отразили съвременните актуални позиции и опозиции, единство и дуализъм, но и ипостасите на невербалните изразни средства, в търсенето на истината, разположени между всекидневните жестови форми, терапевтичните и компенсаторни варианти на безсловесните присъствия в живота на човека, за да се издигне тази алтернативна на вербалността комуникация до висшата си форма -

танца. В главната роля тук е безсловесният, но метафоричният език, в който проблясват смисълът, значението и „говоренето“ чрез тялото, жестовете, мимиката, позата. *Нарастващата роля на езика в съвременните изследвания провокира и актуалността на „неезиковото общуване“*. Тази значимост на темата на дисертацията беше първият факт, който привлече вниманието ми, сравнително немногобройните анализи и изследвания на невербалната комуникация и неочакваният ценностен ракурс чрез езика на танца, беше вторият факт, който ме впечатли.

Параметри и структуриране на дисертацията – административен ракурс

Представеният за рецензиране дисертационен текст е разположен на 250 страници в следната структурна конфигурация: Въведение, три глави, Приложения, Библиография от 148 източника на няколко езика, преобладаващо на английски език. В прегледно направения автореферат дисертацията е представена синтетично на български език и дава обща представа за същността на съдържанието. Според изискванията са посочени и четири приносни момента, които изразяват самооценката на дисертантката за нейната работа, както и *шест приложения*, илюстриращи невербални вариации по отношение на възприемането на танца, невербалното поведение в процеса на общуване със събеседник, отразявайки значителна палитра от емоции, позиционирането на танцуващото тяло при един класически балетен екзерсис, азбуката на движещото се тяло и на танцуващото тяло при менует и една оптимизираща усмивка на Шостакович.

Авторефератът представя в анотативен вед съдържанието на дисертационния текст, но истинските автори тези се разкриват в самата дисертация - достатъчна количествено като обем /228 страници/ и с

креативен, собствен поглед към избраната тема от гледна точка на качеството.

Идеи, тези и анализи, разгледани в дисертационния труд

Интересът на дисертантката към същността на танца като изразно средство и своеобразен символен език, не е случаен или инцидентен поне в два аспекта: от една страна, тя е професионална балерина, подчинила себе си на условността на танца, който „говори на свой език” и осъществява процеса на комуникация в две посоки – както по отношение на партньорите в танцуването, така и във връзка с публиката – дискретно или не толкова присъстващ комуникатор в изградената комуникативна верига. Това е практическият дискурс към проблема – възможността чрез тялото да се осветли /и изтанцува/ смисъла и значението, изразимостта на една идея. *В този аспект авторката въвежда две съществени понятия „езикът на тялото” и „езикът на танца”.* В сравнителен аспект се коментира взаимната свързаност на двете, като се показва и тяхното творческо, плодотворно несъгласие. *Езикът на тялото* може да се използва не само в естетически аспект, но и като функционален инструментариум във всекидневната практика и общуване между хората, както и като терапевтично адресиран език. *Езикът на танца* има своя семантика и основният му концептуален заряд е насочен към художественото и естетическо изразяване и отразяване на света.

От друга страна, авторката на дисертацията теоретично анализира същината на танца още в дипломната си работа. Очевидно щастливата комбинация на плодотворно сътрудничество между теоретична подготовка в лоното на философските търсения на характеристиките на невербалната комуникация и практическата реализация на професионалното поприще,

са се превърнали в онзи мотив, който да подскаже аспекта на дисертационния труд. Затова във *Въведение* се посочват намеренията на авторката да работи върху хипотезата за обективизиране, легализиране и осветяване на качествата на невербалната комуникация, изградена от невербални изразни средства /мимика, жест, движение, поза/, които престават да се употребяват просто в един всекидневен смисъл / в жестомимичния език, на равнището на всекидневното общуване, което при комуникацията между хората преобладава/ /6/ и им се дава възможност да прескочат успешно в сферата на значещите метафори. *Защитата на легитимността на невербалната комуникация и чрез невербалните изразни средства*, е отправната точка на дисертантката при анализа в съпоставителен план с ролята на езика и вербалните изразни средства. За да се реализира целта на дисертацията, авторката се насочва към акцентите и особеностите на езика в неговата посредническа, но и основна функция за разбирането, в съпоставка с друг вид комуникация – невербалната.

Следвайки логиката на предварително обявената хипотеза за невербалната комуникация като пълноправно съпоставена до вербалната и значимостта ѝ както за всекидневните форми на взаимодействие /терапевтични и изразителни/, от една страна, и в качеството ѝ на неконвенционален метод за експресивност и „говорене”, *Първа глава* основателно е ориентирана към историята, географията, концептуалните опори и логиката на комуникацията. В тази глава авторката проследява историческите корени на невербалната комуникация, сравнявайки западните и източните гледни точки в съпоставка с вербалния вариант на общуването. На пръв поглед изглежда използването на езика и вербалната комуникация сякаш изчерпва вариантите за общуване и размяна на мисли, но в исторически план се оказва /особено в източните философски

системи/, че не езикът и говоренето, а мълчанието, тишината и жестовете, мимиките и пластиката предразполагат много повече. Изтегляйки смисловите поанти на езика в компаративен аспект между три епохи – античност, Просвещение и постмодерност, авторката отбелязва акцентите в изследванията: началото и генезиса на езика, логоса, вплитането в комуникативната верига, развитието му като център на лингвистичните изследвания, изразителността му, хуманистичният вектор и херменевтичните нюанси. В изследването на дисертантката обяснимо място за вербалната комуникация заема Аристотеловата теория за комуникацията, представена аотативно чрез текста на Касабова и Маринов "Аристотел за вербалната комуникация – първа глава" . Комуникацията е динамичен процес, който представлява трансфер (пренос) на съобщения /мисли/ от изпращач, кодирал съобщението към получател, който ще го приеме и декодира и това се получава посредством участието на гласа. Хайдегер го нарича „апел към говорещия". В същото време че комуникацията е обмен на знакови структури с цел извличане на информация. /стр.64 -67/.

Към опорните точки на структурата на текста се отнасят и позициите за произхода, ролята и участието на езика в теориите за езика на Дидро, Кондияк и Хайдегер. Общата характеристика на комуникацията е, че тя е процес - винаги е семиотична (т.е. използва знаци) и е взаимодействие или интеракция, най-малко между двама души. В този аспект е представен опитът на Дидро в театъра, където в провокативен и експериментален план актьорите обективират посланията в значенията на движенията, позите, мимиките. В основата на всяка знакова система определящи са компонентите на комуникацията: участници, кодове, канали, самите съобщения, обратната връзка и т.н.

В тази формираща рамката на цялото изследване теоретична глава заслужено място се отделя и на историческите промени в съдържанието на танца още от времето, когато мимезис означава не само подражание на отдавна известно действие, състояние или емоция, но и влагане на собствена интерпретация. Връщането към Платоновата позиция за проблемната роля на изкуството в идеалната държава и дискретното несъгласие на Аристотел в „За поетическото изкуство”, фактически маркират концептуалните параметри на изследването, уплътнено от следовници и противници на невербалният статус комуникацията и на местоположението на танца от зараждането му до негласното допълнение, но и убедителен апостроф на вербалния език.

Втора глава „Преди и отвъд думата – върху невербалната комуникация и сложността от пределите на езика” има определено един теоретичен вектор, насочен към спецификата, характеристиките, принципите и особеностите на невербалната комуникация. За да изгради строен силует и уплътненост на изследвания проблем, авторката постоянно влиза в сравнителен режим на представяне на характеристиките на невербалната и вербалната комуникация. *Преди думата* „говори” за невербалното общуване на един предварителен етап. *Отвъд* „разказва” за опитомения статус на невербалното общуване, за да се стигне до най- високата степен на развитие на невербалността, отлята в „разказите” на танца. Преди да се анализира „езикът на танца” и отношението между танцуващите и публиката, авторката разглежда възможните взаимодействия и пълноценното екипно сътрудничество между езика и неезиковите изразни средства. В практиката човек общува не само, вербализирайки мислите си, той споделя състояния, мисли и чувства и чрез езика на тялото. Анализът на структурните компоненти на невербалната комуникация поставя в по-широк план ролята на човека

като социално същество, за което жестът, мимиката, позата, изразът, мълчанието, носят вече друг смисъл. За хората, лишени от възможността да говорят, жестомимичният език се превръща в основен. За хората на изкуството използването на жеста и мимиката, на позата и състоянието на покой и мълчание, придобиват нов ценностен, символен и метафоричен ракурс.

В „Раждането на трагедията“, Ницше пише, че съществуването на света е оправдано само като естетически феномен, в дисертационния текст на Аврора Андреева тази мисъл намира потвърждение, успокоение и мотиви. Тематизирането на тишината и покоя като гранични обекти и вододел между езика и невербалното присъствие/111 – 116/, практически трансформират двете понятия от аморфни, абстрактни конструктори, до системоорганизиращ фактор, същностен конструктор. Говоренето чрез тишината и смисълът чрез покоя практически формират един нов статус на двете понятия – нов език и нова форма на комуникация - невербалната. Артикулирането без звуци, безгласният вик на мълчанието издигат сетивното възприятие и смисловите поанти до нови значещи висоти – особено ярки и изразителни в произведенията на изкуството, в които основният материал е човешкото тяло.

Трета глава е откровена препратка към невербалната същност на танца, и към метафоричното говорене и общуване чрез танца. Успоредното изграждане на двете тематизирани понятия – вербална и невербална комуникация, е позволило на авторката да представи панорамна многопластова картина на техните възможности, на скритите и открити пътища за взаимното им допълване. Ако вербалният език „танцува чрез думите“, в танцовото изкуство, езикът на танца „говори чрез тялото“. И в двата случая става дума за разчитане на послания, за предаване на изрази и мисли. Подобаващо място е отделено на теориите

на Колингуд, Гудман и Уолхайм за връзката на езика и изкуството, на изкуството като вид символен език.

Анализите на теорията за играта в Homo Ludens на Йохан Хьойзинга експлицитно свързват играта като изключителна човешка дейност и танцът като вид невербална, но изразителна игра. *В тази трета глава авторката поднася концептуално изведените следствия от приложените теории за връзката език – комуникация – варианти на комуникацията – танцът като своеобразен идеализиран модел на невербалната комуникация.* В качеството на „илюстративен” материал се използва анализ на второ действие на „Лебедово езеро” и по принцип ролята на невербалните изразни средства /жест, движение, пантомима/ в осъществяването на художественото действие. „Разговарянето” чрез пантомима или споделяната чрез класически балетни движения тъжна история на девойката – лебед, в изкуството дефинират „споделянето и говоренето” чрез инструментариума на невербалната комуникация: балерината, танцувайки мечтае и плаче, мимът извлича от спотаената тишина и покой отчаянието и радостта...Музиката като фон подчертава още по-ясно метафорите на говоренето чрез танца.

Сполуките в дисертационния труд на Аврора Андреева могат да бъдат обобщени до следното:

1. Съпоставителният аспект между езика като основна форма на общуване и невербалната комуникация, отлята в жестове, пози, движение, *придават на изследването органичност и взаимообвързаност*, в които са преплетени теоретизирането и илюстрацията на издигнатата хипотеза. Двете форми на комуникация са разгледани като равноправни и равноценни и са представени в развитие – от времето, когато са били

различни, до момента, в който се превръщат в аспекти на комуникативния процес.

2. Авторката успешно защитава тезата си, че в пределите на философията на езика и вербалното общуване успешно се вписва и невербалната комуникация, *като те влизат както в интригуващи взаимовръзки, така успешно си сътрудничат и постигат екипно, творческо партниране.*
3. Сериозната *теоретична платформа и приложенияте интердисциплинарни методи*, на които се основава Аврора Андреева, ѝ помагат да открие наистина значимото място на невербалната комуникация.
4. Разсъжденията за значението на танца и обосноваването му като висша форма на невербалната комуникация със свой изразен език, оставят приятното впечатление, че за проблема говори човек, дълбоко свързан и обвързан с този език, който е не просто формална алтернатива на вербалността, *но и съществена и легитимна форма на общуване.*
5. Сполука в текста на Андреева е и обосноваването на невербалната комуникация от прости ежедневни жестови и позиционни форми до значещите метафори на танца, който угасва с края на танцуването. В този аспект *авторката търси смисъла и значението в притихналите метафори – танцът като послание, танцът като съдържание, танцът като говорене без думи, танцът, който става минало в края на изпълнението.* Тогава остават значещите впечатления, следите и емоционалният ефект от танца, настаняването на изпълнението в съзнанието на възприемателя като преживяване и впоследствие осмисляне.

Няколко *пожелания* към авторката:

- Смятам, че Андреева може да разгърне по-убедително в един съпоставителен план концепциите за ролята на езика, на мимезиса при Аристотел и Платон. В техните концепции са заложени смисли и значения на езика в изкуството и отношението на двамата е различно. Сега те са представени схематично и чрез други статии /не съвсем убедителни/.

- Авторката на дисертацията има чудесен текст, а само две малки публикации, отбелязани не в автореферата, а в CV-то.

- На български език има изследователи на балета и танца, които не са споменати /Попов, Александрова/, навярно поради други, по-философски акценти на текста.

Заключение:

Представеният дисертационен труд е израз на търсенето на немаргинални аспекти на отношението вербална – невербална комуникация. Авторката умело анализира теоретичната философско-лингвистична основа на двата типа общуване, като изтегля характерните смисли и обвързаности. Андреева аргументирано обосновава мястото на невербалната комуникация в сферата на изкуството и вдъхновено представя танца като пълноправна алтернатива на вербалното общуване и същевременно като негово пълноценно допълнение и продължение. Несъмнено представеният текст атестира творческа личност със собствен поглед върху философията на общуването и този текст заслужава да бъде материализиран в самостоятелна монография /след малки допълнения/,

преведена и на български, и определено е комплимент за авторката, научния ръководител и катедрата.

На основание на успешното съчетаване философски анализи и художествени илюстрации, компетентно научно изследване, убедителни доказателства от областта на невербалната комуникация, спазването на формалните изисквания – автореферат, публикации, приноси, без съмнение и с удовлетворение препоръчвам на уважаемото жури единодушно да присъди на Аврора Валентинова Андреева научната и образователна степен „доктор“.

Септември, 2019

Проф.дфн Иванка Стъпова

